

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>

УДК 338.3:631.1

JEL: Q18, Q20

О.М. БОРОДИНА, д-р екон. наук, проф., член-кореспондент НАН України,
завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: olena.borodina@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

І.В. ПРОКОПА, д-р екон. наук, проф., член-кореспондент НААН України,

головний науковий співробітник відділу економіки

і політики аграрних перетворень

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: iprokopa@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3681-2655>

СОЦІОЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І СЕЛА НА ЗАСАДАХ АГРОЕКОЛОГІЇ: НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Розкрито соціоекономічні чинники агроекологічного переходу до сталого аграрного і сільського розвитку, напрями їх активізації для формування стійких агропродовольчих систем. Визначено основні завдання вітчизняного агроекологічного розвитку, серед яких інституціоналізація всіх його форм, зміцнення стабільності, опору зовнішнім чинникам та інклюзивності існуючих агропродовольчих систем усіх рівнів, сприяння поширенню агроекологічних практик малих виробників.

Ключові слова: агроекологія; агропродовольчі системи; соціоекономічна складова; сталий розвиток.

Ц и т у в а н н я: Бородіна О.М., Прокопа І.В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82—96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Агроєкологія як система знань, громадських рухів і способу господарювання набуває поширення у світі. Агроєкологічна тематика широко представлена в науковій і навчальній літературі, практичних рекомендаціях, нормативних документах. На досягнення агроєкологічних цілей спрямовано діяльність громадських організацій, які виступають за чистоту довкілля, збереження біорізноманіття, якісне харчування. Агроєкологічні практики, в основі яких лежать виробництво органічної продукції, ощадливе використання природних ресурсів і мінімізація негативного впливу сільського господарства на довкілля, реалізуються в різних формах, з акцентом на певних процесах. У органічному землеробстві, наприклад, особлива увага приділяється сівозмінам, органічним добривам, щадним методам обробітку ґрунту; в органічному сільському господарстві, крім згаданого, велике значення надається дотриманню замкнутого циклу «рослинництво — корми — тваринництво — органічні добрива»; регенеративне землеробство включає заходи, спрямовані на запобігання втратам і на відновлення природної родючості ґрунту; пермакультура максимально використовує переваги природних ландшафтів і біологічних циклів тощо.

Попри зазначене, частка виробництва сільськогосподарської продукції на засадах агроєкології залишається незначною. В Україні домінує тип індустріалізованого сільського господарства, зосередженого на вирощуванні обмеженого набору експорторієнтованих культур, яке супроводжується виснажливим використанням земельних та інших природних ресурсів і деструктивним впливом на довкілля й соціальний розвиток села. Як показали події воєнного часу, він виявився вразливим до зовнішніх впливів і таким, що недостатньо забезпечує стійкість агропродовольчої системи. У повоєнний період ці недоліки можуть і повинні бути усунені шляхом переходу сільського господарства і села до розвитку на засадах агроєкології.

Багатогранність агроєкології зумовлює різноаспектність присвячених їй публікацій. Вирішення еколого-економічних проблем використання й відтворення природно-ресурсного потенціалу аграрної сфери і сільських територій висвітлюють учені Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України М. Хвесик, І. Бистряков, О. Веклич, Г. Обиход та інші. Питання формування збалансованих екосистем і впливу змін клімату на них досліджують науковці Інституту агроєкології і природокористування НААН О. Фурдичко, О. Дребот, О. Тараріко, Т. Ільєнко, О. Кучма. Еколого-економічні імперативи розвитку органічного сільського господарства розкрито в монографії О. Шкуратова, В. Чудовської і А. Вдовиченка [1], а окремі аспекти цього розвитку — в статтях В. Артиша [2], О. Шубравської [3], О. Попової [4], а також З. Карпюк і Т. Шевчук [5], К. Прокопенко і Л. Удової [6], інших авторів. Агроєкології як способу подолання конфліктності у взаємодії економіки і природи присвячено публікацію Л. Молдаван [7]. Водночас

зміст терміна «агроєкологія» в наукових працях і на практиці трактується переважно в межах системи «природне середовище — сільсько-господарське виробництво». Людському ж — соціоекономічному — компоненту такої системи приділяється недостатня увага. Недооцінка соціоекономічної складової агроєкології, на нашу думку, є однією з основних причин її слабкої поширеності на практиці.

Отже, **мета статті** — розкрити соціоекономічні чинники агроєкологічного переходу сільського господарства і села до сталого розвитку і напруги їх активізації для становлення стійких агропродовольчих систем.

Соціоекономічній складовій належить визначальна роль у забезпеченні виробництва сільськогосподарської продукції і харчових продуктів на засадах агроєкології. Адже обсяги і рівень застосування агроєкологічних практик залежать від того, наскільки з ними обізнані, усвідомлюють їх цінність і вмотивовані використовувати власники і користувачі земельних ділянок, безпосередні виробники продукції, людські спільноти всіх ієрархічних рівнів і суспільство в цілому. Показовим щодо цього є один з історичних фактів формування агроєкології як науки, що згадується в низці публікацій. Учений-філософ Рудольф Штайнер, який на прохання групи землевласників, занепокоєних майбутнім землеробства в умовах хімізації та інтенсифікації виробництва, у 1924 р. сформулював принципи біодинамічного сільського господарства. Він виклав їх у циклі лекцій, відомих як «Сільськогосподарський курс», або «Духовні наукові основи землеробського процвітання», і прочитав його для більш як 100 фермерів, *закликавши їх втілювати і досліджувати його теорію на практиці*¹ [5, с. 57—58].

СОЦІОЕКОНОМІЧНІСТЬ АГРОЄКОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ

У соціоекономічній складовій розвитку сільського господарства і села на засадах агроєкології можна виокремити власне соціально-економічні (тобто соціальні, пов'язані з виконанням виробничого циклу), соціокультурні й інституційні аспекти. Зазвичай вони переплітаються, поєднуються і проявляються в одних і тих самих явищах чи процесах, відображаючи їх різні сторони. Важливо підкреслити, що результатами агроєкологічних практик (продуктами агроєкології) є і *виробництво органічної продукції*, і збереження/відтворення природної родючості ґрунту, якісного складу водних ресурсів, повітря, природних ландшафтів, інших елементів довкілля, тобто фактично *продукування суспільних благ*.

Соціально-економічні аспекти агроєкології виражаються суспільними відносинами, які опосередковують виробництво органічної про-

---

¹ Біодинамічне землеробство вивчають в Україні. *Агроєкологія*. URL: <http://www.agroecology.in.ua/organicmovement/319> (дата звернення: 14.04.2023).

дукції, функціонування її ринків, збереження природних ресурсів і навколишнього середовища. Важливими тут є запит відповідних спільнот і всього суспільства на продукти агроєкології, а також умови створення цих продуктів. Останні пов'язані як з мотивацією до виробництва продукції на засадах агроєкології, зокрема його дохідністю, так і з умовами відтворення людського капіталу, залученого чи причетного до її створення: розміщенням людей на території (розселенням), їх доступом до освітніх, медичних, комунально-побутових та інших суспільних послуг, якістю довкілля тощо.

До соціокультурних чинників відносять: життєві цінності, освіту, творчість, ментальність; економічну, правову, політичну, екологічну, ділову культуру; стан громадянського суспільства, споживчі настрої. У агроєкології важливу роль відіграють ще й національні (місцеві) особливості хліборобської культури, традиційні методи господарювання на землі, специфіка виготовлення і споживання харчових продуктів (харчові звички). Інтерпретуючи висновки О.М. Балакіревої щодо соціокультурних чинників поведінки населення на ринку праці [8, с. 55, 59], можна стверджувати, що стосовно виробництва і споживання продуктів агроєкології їх репрезентують: потреби, цінності, ставлення, мотивація й, у кінцевому підсумку, дії людей щодо вибору найбільш прийнятних для них поведінкових стратегій і їх реалізації.

Інституційне середовище розвитку сільського господарства і сільських територій на засадах агроєкології утворюють формальні й неформальні настанови, норми, процедури тощо, якими керуються учасники цього розвитку. Важливе місце належить матеріалам ООН та її органів, які на глобальному рівні прямо чи опосередковано визначають мету, завдання і основні принципи агроєкології. Серед них: Цілі сталого розвитку, затверджені на саміті ООН у 2015 р.², рамкова програма ФАО «Десять компонентів агроєкології»³, доповідь Групи високого рівня ООН «Агроєкологічні та інші інноваційні підходи на підтримку стійких сільськогосподарських і продовольчих систем, що підвищують рівень продовольчої безпеки й якості харчування»⁴. Формальні інститути агроєкології включають закони та інші правові акти, програми,

² Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». Міністерство економіки України. 2017. 12 вер. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovidtsiliStalogoRozvitku-Ukraina-> (дата звернення: 14.04.2023).

³ The 10 elements of agroecology. Guiding the transition to sustainable food and agricultural systems. FAO. 15 p. URL: <https://www.fao.org/3/i9037en/i9037en.pdf>

⁴ Агроэкологические и другие инновационные подходы в поддержку устойчивых сельскохозяйственных и продовольственных систем, повышающих уровень продовольственной безопасности и качество питания. Доклад Группы экспертов высокого уровня по вопросам продовольственной безопасности и питания, 17 июля 2019 г. 204 с. URL: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/HLPE/reports/HLPE_Report_14_RU.pdf

нормативи, процедури тощо, запроваджені з цією метою в країнах світу; заходи органів влади і самоврядування з питань використання природних ресурсів у виробництві сільськогосподарської і харчової продукції та торгівлі нею. Неформальні ж інститути — згадані вище соціокультурні чинники, а також інші неписані норми, яких дотримуються виробники і споживачі продуктів агроєкології, у тому числі довіра споживачів органічної продукції до її виробників. До інституційного середовища відносять також організаційні утворення, які забезпечують функціонування перших двох його складових.

Соціоекономічний аспект агроєкології відображений у її визначенні Міжнародною федерацією органічного руху (International Federation of Organic Agriculture Movements — IFOAM), згідно з яким екологічне сільське господарство ґрунтується на принципах здоров'я, екології, справедливості та турботи і характеризується, серед іншого, об'єктивністю, повагою, коректністю й господарським ставленням як між людьми, так і у відносинах з іншими живими істотами; воно повинно створювати для кожної залученої людини високий рівень життя і робити вагомий внесок у продовольчий суверенітет країни й ліквідацію бідності⁵. Зарубіжні науковці в працях, присвячених агроєкології, також підкреслюють, що вона є головним елементом урівноваженого розвитку сільських територій, спрямованим на охорону природи від і одночасно на виробництво продовольства з бажаними для споживачів параметрами якості; їй належить важлива роль у імплементації цілей сталого розвитку, оскільки вона є вагомим джерелом суспільних благ [9].

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) також трактує зміст поняття агроєкології у контексті парадигми сталого розвитку. Згідно з її формулюванням, агроєкологія спрямована на реалізацію Цілей сталого розвитку шляхом забезпечення стійкості виробництва продовольства і ведення сільського господарства, що має базуватися на комплексному підході, який передбачає спільне застосування екологічних і соціальних концепцій і принципів при плануванні й управлінні агропродовольчими системами. Відповідно, метою агроєкології є досягнення оптимальної взаємодії між рослинним і тваринним світом, людьми і довкіллям з урахуванням соціальних аспектів, необхідних для створення стійких і справедливих продовольчих систем⁶. Ідеться про системи, які забезпечують доступ до продуктів агроєкології усім верствам населення з дотриманням принципу «ніхто не має бути забутий», тобто про їх інклюзивність.

Агроєкологія більшою чи меншою мірою сприяє досягненню п'ятнадцяти із сімнадцяти Цілей сталого розвитку в період до 2030 р. (ви-

---

⁵ Принципи органічного сільського господарства. *Федерація органічного руху України*. URL: <https://organic.com.ua/princzipi-organichnogo-silskogo-gospodarstva/> (дата звернення: 17.04.2023).

⁶ The 10 elements of agroecology. Guiding the transition to sustainable food and agricultural systems. FAO. URL: <https://www.fao.org/3/i9037en/i9037en.pdf>

нятком є цілі, присвячені вирішенню завдань у енергетиці, промисловості та інфраструктурі). Найбільший же внесок вона здатна зробити в подолання голоду і бідності, зміцнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування й здоров'я людей (цілі № 1 і 2); боротьбу із зміною клімату і збереження екосистем суші (цілі № 13 і 15); подолання соціальної нерівності між людьми, створення умов для отримання молоддю гідної роботи, забезпечення гендерної рівності (цілі № 10, 8 і 5).

Разом з тим у матеріалах ФАО з питань агроєкологічного переходу до формування стійких агропродовольчих систем зазначається, що агроєкологія докорінно відрізняється від інших підходів до забезпечення сталого розвитку, оскільки в її основі лежать ініціативи знизу і територіальні процеси, які допомагають у вирішенні конкретних місцевих проблем⁸. ФАО пропонує країнам світу в процесі перетворень у агропродовольчих системах орієнтуватися на такі 10 компонентів агроєкології: різноманітність, синергія, ефективність, стійкість до зовнішніх впливів; рециркуляція; спільне нагромадження знань і обмін знаннями; загальнолюдські й соціальні цінності; культурні й харчові традиції; циркулярна і солідарна економіка; відповідальне управління.

СОЦІОЕКОНОМІЧНІСТЬ КОМПОНЕНТІВ АГРОЕКОЛОГІЇ

Соціоекономічні характеристики притаманні всім складовим агроєкології, навіть таким, які на перший погляд видаються суто біологічними (наприклад, *різноманітність* асоціюється насамперед з максимальною кількістю представників рослинного і тваринного світу). При цьому в одних її компонентах переважають соціально-економічні, а в інших — соціокультурні (*культурні й харчові традиції*) чи інституційні (*відповідальне управління*) елементи.

Різноманітність (біорізноманіття) є однією з умов диверсифікації виробництва і, відповідно, розширення сфери прикладання праці в сільській місцевості й збільшення доходів населення. Це позитивно впливає на рішення сільських жителів щодо видів і форм їх діяльності, здобуття необхідних знань, вибору місця проживання, поліпшення умов життя тощо. У свою чергу, диверсифікація виробництва сільськогосподарської продукції сприяє урізноманітненню раціонів харчування людей, а відтак і зміцненню їхнього здоров'я.

Синергія, зокрема соціоекономічний аспект цього компоненту агроєкологічного підходу, означає розбудову співробітництва, партнерських зв'язків між виробниками органічної продукції і продовольства між собою й між ними і споживачами, місцевими спільнотами і громадами; формування місцевих і локальних агропродовольчих ринків тощо, а також справедливий розподіл ресурсів і прав доступу до них. Останнє

⁷ Там само.

включає дотримання прав селян на землю, інші природні ресурси і результати їх використання.

Ефективність агроекологічного підходу зумовлена насамперед тим, що він передбачає використання у виробництві природних ресурсів без додаткових витрат на збереження чи поліпшення їх якості: природної родючості ґрунту, атмосферних азоту і водню, сонячної радіації тощо. Це знижує витрати на придбання хімічних засобів та їх негативний вплив на довкілля, зменшує залежність агроекологічних систем від зовнішніх чинників, підвищує їх самостійність і стійкість. Соціоекономічність тут виражається готовністю і здатністю виробників використовувати згадані фактори ефективності, а також економічною стійкістю, яка дозволяє краще переносити стресові ситуації, такі як пандемії чи воєнні дії.

Стійкість щодо зовнішніх впливів забезпечується насамперед їх диверсифікованістю і пов'язана з іншими компонентами агроекології: біорізноманіттям, рециркуляцією, нагромадженням знань тощо. Диверсифіковані агроекологічні системи краще адаптуються до змін клімату, легше переносять негативні наслідки екстремальних ситуацій. Їх соціоекономічна стійкість проявляється в тому, що завдяки урізноманітненню та інтеграції виробники мають можливість пом'якшити втрати в разі невдачі з якимось одним видом діяльності.

Рециркуляція означає здатність агроекологічних систем підтримувати кругообіг органічних речовин у природі й з користю для власного функціонування утилізувати побічні продукти виробництва. Рециркуляції органічних речовин особливо сприяє поєднання рослинництва і тваринництва, коли побічна продукція вирощування і переробки сільськогосподарських культур використовується на корм тварин, а утримання худоби і птиці — на удобрення і поліпшення структури ґрунту. Соціоекономічним ефектом рециркуляції є зниження залежності виробників агроекологічної продукції від зовнішніх ресурсів і підвищення їх господарської та економічної стійкості.

Спільне нагромадження знань і обмін знаннями є соціоекономічними за своєю суттю і поєднують у собі традиційні й місцеві знання, досвід виробників сільськогосподарської продукції та продовольства, глобальні наукові знання. Нагромадження знань також включає широкий обмін ними. Світовий досвід показує особливо високу дієвість горизонтального обміну агроекологічними знаннями «від виробника до виробника»: найповніше це відбувається при виробництві агроекологічної продукції селянськими і сімейними фермерськими господарствами. Своєю чергою, широка участь селянських і сімейних фермерських господарств у агроекологічному русі сприяє інклюзивному сільському розвитку.

Загальнолюдським і соціальним цінностям належить чільне місце в агроекології, оскільки вона ґрунтується на таких базових принципах, як справедливість, відповідальність, рівність й інклюзивність. У країнах, де визначальну роль у аграрному виробництві відіграють сімейні господар-

ства, агроекологічні підходи дають можливість сільським жителям та їхнім спільнотам поліпшувати якість життя, допомагають зайнятим у цих господарствах жінкам підвищувати рівень своєї самостійності шляхом набуття необхідних знань, участі в колективних діях і комерціалізації своєї праці. Оскільки агроекологічне виробництво базується на інноваціях, кваліфікованій і соціально відповідальній діяльності, воно є потенційно привабливою сферою зайнятості для молоді.

Культурні й харчові традиції, пов'язані з тим, що в процесі цивілізаційного розвитку в кожного народу сформувались адаптовані до місцевих умов набори сільськогосподарських рослин і свійських тварин, вирощування яких дозволяло забезпечувати раціональну потребу в харчових продуктах, а також способи (технології) виробництва, приготування і споживання цих продуктів. Вони набували традиційних форм і ставали елементами національної культури. Індустріалізація і глобалізація зумовлюють вимивання традиційних компонентів у аграрно-продовольчій сфері й появу нових технологій, продуктів, форм і звичок харчування. Агроекологія поєднує традиційні й сучасні харчові звички, підтримує місцеве, сезонне виробництво продовольства і здорові, різноманітні та прийнятні для місцевої культури харчові раціони.

Циркулярна і солідарна економіка, пріоритет у якій належить безпосереднім зв'язкам споживачів і виробників продовольства, сприяє формуванню справедливих і стійких локальних ринків, поширенню соціальних та інституційних інновацій. Прикладами є різні форми солідарного сільського господарства, в організації і забезпеченні діяльності яких беруть участь споживачі; ведення сільського господарства за підтримки місцевих громад; ринки місцевих виробників тощо.

Відповідальне управління передбачає наявність прозорих, підзвітних та інклюзивних механізмів регулювання розвитку агроекології на різних рівнях, зокрема, у процесі реалізації комплексних чи цільових державних, регіональних і локальних програм. Найпоширеніші приклади: програми шкільного харчування, державних закупівель, субсидій, інших видів підтримки виробників агроекологічної продукції. Особливо важливим є регулювання у сфері земельних та інших природних ресурсів, яке має не тільки забезпечувати рівноправний доступ до них різних верств населення, а й надавати гарантії для довгострокових інвестицій, необхідних для збереження ґрунтів і біорізноманіття.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ АГРОЕКОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ

Сьогодні агроекологія трактується як інноваційний підхід до формування стійких сільськогосподарських і продовольчих систем, який поєднує екологічні й соціальні концепції, базується на застосуванні наукових, традиційних і практичних знань і дотриманні принципів справедливості й інклюзивності. У його основі лежать ініціативи знизу і територіальні процеси, які дають можливість урахувати місцеву специфіку і в яких першочергову увагу приділено потребам людей.

Формування стійких сільськогосподарських і продовольчих систем може здійснюватися на рівні сімейних селянських і фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств, об'єднань виробників сільськогосподарської продукції та переробних підприємств, виробників і споживачів продовольства; у межах місцевих, локальних, регіональних спільнот, усю країну. Соціоекономічні функції агроекології найповніше реалізуються на місцевому і локальному рівнях, де відповідні підходи використовують якомога більше дрібних виробників, встановлюються міцні зв'язки між виробниками та між ними і споживачами органічних продуктів, формуються локальні агропродовольчі ринки. Завдяки цьому зростають обсяги виробництва органічних продуктів та їх споживання різними верствами населення, розширюється ареал екологобезпечного використання природних ресурсів у сільському господарстві, збереження біорізноманіття тощо, посилюється соціальний та інклюзивний характер агропродовольчої системи.

Важливість соціалізації та інституціалізації розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології зумовлена тим, що самого лише збільшення виробництва органічних продуктів може виявитися недостатньо для становлення стійких агропродовольчих систем. Це ілюструє й приклад вітчизняного аграрного сектору. Так, у 2021 р. в Україні, за даними моніторингу Міністерства аграрної політики та продовольства, виробництвом органічної продукції займалися 418 сільгоспвиробників, площа сільськогосподарських угідь з органічним статусом становила 370,1 тис. га. На внутрішньому ринку було реалізовано 9,8 тис. т органічної продукції на суму, еквівалентну 33 млн дол., спостерігалось розширення асортименту органічних продуктів, проданих через основні мережі супермаркетів, експортовано — 260 тис. т на суму 220 млн дол.⁸ У 2022 р. Україна експортувала до ЄС і Швейцарії 225,8 тис. т органічної продукції, що на 13 % більше, ніж у 2021 р.⁹ Усе це дає підстави для певних висновків.

---

⁸ Органічне виробництво в Україні. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. 2022. 11 жов. URL: virobnictvo-v-ukrayini (дата звернення: 14.04.2023).

⁹ Попри війну Україна збільшила експорт органічної продукції до ЄС. *Agropravda.com*. 2023. 16 лют. URL: <https://agropravda.com/news/agrorynok/19680-popri-vijnu-ukraina-zbilshila-eksport-organichnoi-produkcii-do-yes> (дата звернення: 14.04.2023).

1. Органічному виробництву належить незначна частина аграрного сектору України. У 2021 р. частка господарств, які ним займалися, становила 1,1 % від загальної кількості аграрних підприємств і фермерських господарств, що мали у власності й користуванні сільськогосподарські угіддя, а частка земель з органічним статусом не перевищувала 1,8 % площі цих угідь. При середньому розмірі землекористування всіх сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств 530 га площа земель з органічним статусом у розрахунку на одне «органічне» господарство досягала 885 га. Отже, виробники органічної продукції в Україні — це в основному великі сільськогосподарські підприємства.

2. Понад 96 % товарної органічної продукції було реалізовано на зовнішніх і менше 4% — на внутрішньому ринках, тобто органічне виробництво вітчизняних сільськогосподарських підприємств таке саме експортоорієнтоване, як і неорганічне.

3. У 2022 р., коли на внутрішньому ринку ціни на продукти харчування стрімко зростали, експорт органічної продукції до європейських країн збільшувався, що свідчить про відсутність позитивного впливу експортоорієнтованого органічного виробництва на сталість вітчизняної агропродовольчої системи.

Дані Мінагрополітики не повністю відображають обсяги виробництва на засадах агроекології. Моніторинг здійснюється шляхом опитування органів іноземної сертифікації, які сертифікують виробництво і обіг органічної продукції в Україні. Проте не всі виробники, зокрема малі й середні фермерські господарства, які практикують агроекологічні методи господарювання і постачають продукцію на локальні ринки, проходять процедуру сертифікації. Агроекологічні підходи застосовує також значна частина домогосподарств (особисті селянські господарства, члени садових і городніх кооперативів тощо), які виробляють сільськогосподарську продукцію для себе, а надлишки продають. Таким чином, насправді сфера застосування агроекології в Україні є більшою, ніж сертифіковане органічне виробництво.

Активізація соціоекономічних функцій агроекології у формуванні стійких агропродовольчих систем потребує істотного організаційного імпульсу та інституційного забезпечення. Для цього варто скористатися рекомендаціями Групи експертів високого рівня (ГЕВР) Комітету ООН із всесвітньої продовольчої безпеки, які наголошують на важливості політичного контексту, що визначає поведінку учасників сільськогосподарських і продовольчих систем, а також зазначають, що заходи політики мають базуватися на цілісному підході, у центрі якого повинні перебувати права людини, зокрема право на достатнє харчування, питань стійкості та справедливості, безпеки харчових продуктів. Особливу увагу слід приділяти підтримці сімейних фермерських господарств, інших малих виробників продовольства, оскільки вони роблять дуже суттєвий внесок у реалізацію згаданих прав, скорочення

масштабів бідності, підвищення рівня зайнятості й стале використання природних ресурсів.

У рекомендаціях ГЕВР національним, регіональним і місцевим органам влади, крім консультацій з міжурядовими організаціями, організаціями виробників, представниками приватного сектору і громадянського суспільства, також пропонується:

- закладати або зміцнювати (залежно від обставин) політичні основи використання агроекологічних та інших інноваційних підходів для розвитку стійких сільськогосподарських і продовольчих систем;
- створювати, удосконалювати і застосовувати комплексні механізми вимірювання ефективності й моніторингу впровадження згаданих підходів;
- сприяти переходу до мало залежних або не залежних від зовнішніх факторів і диверсифікованих стійких сільськогосподарських і продовольчих систем за допомогою агроекологічних та інших інноваційних заходів;
- розширювати наукові дослідження, інновації, професійну підготовку і просвітницьку роботу, сприяти спільному формуванню знань, обміну знаннями і взаємному навчанню в галузі агроекологічних та інших інноваційних підходів;
- зміцнювати інституційні механізми залучення зацікавлених сторін у будівництво стійких сільськогосподарських і продовольчих систем, створювати сприятливі умови для розширення можливостей участі в них груп населення з обмеженим доступом до повноцінного харчування і вирішувати питання нерівності в розподілі повноважень у цих системах.

Для України актуальними є всі окреслені напрями використання агроекології у процесі формування стійких агропродовольчих систем. Першочергового ж вирішення потребують такі завдання:

- інституційне середовище, а також діяльність органів влади і самоврядування мають трансформуватися з урахуванням сучасного змісту агроекології як інноваційного підходу до формування стійких сільськогосподарських і продовольчих систем. Серед іншого, це передбачає формалізацію всіх видів агроекологічної діяльності, створення національних систем ідентифікації виробників агроекологічних продуктів і послуг, підтримки їх громадських формувань, розвитку і поширення агроекологічних знань;
- на місцевому, локальному, регіональному і національному рівнях необхідно об'єктивно оцінити стабільність, опір зовнішнім чинникам та інклюзивність існуючих систем виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства; у випадках, коли зазначені характеристики потребують поліпшення, розробити необхідні для цього заходи; інтегрувати агроекологічні підходи в стратегії, програми і плани розвитку згаданих систем і добиватися їх реалізації;
- у межах модернізації аграрної, екологічної, регіональної політик слід передбачити створення механізмів сприяння розвитку агроекологічних практик, зокрема в середовищі сімейних селянських і фермерських господарств, інших дрібних виробників, що дасть можливість

збільшити постачання на місцеві ринки чи безпосередньо споживачам вироблених на основі принципів стійкості здорових, безпечних і поживних харчових продуктів, а їх виробникам — отримувати гідні доходи.

ВИСНОВКИ

Зміст поняття «агроекологія» зазвичай трактується в контексті системи відносин «природне середовище — сільськогосподарське виробництво», а людській, соціоекономічній складовій приділяється недостатня увага, хоча саме вона відіграє визначальну роль у забезпеченні функціонування цієї системи. На останньому наголошує ФАО, зазначаючи, що метою агроекології є досягнення оптимальної взаємодії між рослинним і тваринним світом, людьми і довкіллям з урахуванням соціальних аспектів, необхідних для створення стійких і справедливих (інклюзивних) продовольчих систем. У соціоекономічній складовій агроекології поєднуються соціально-економічні (соціальні, пов'язані з виконанням виробничого циклу), соціокультурні та інституційні аспекти.

Соціоекономічність агроекології проявляється в поєднанні науки, інноваційності й традицій з тим, щоб приносити користь довкіллю, забезпечувати людям та їхнім спільнотам високу якість життя. Агроекологія спрямована на реалізацію Цілей сталого розвитку шляхом забезпечення стійкості виробництва продовольства і ведення сільського господарств на основі комплексного підходу, який передбачає спільне застосування екологічних і соціальних концепцій і принципів при плануванні та управлінні агропродовольчими системами. Соціоекономічні функції агроекології найповніше реалізуються на місцевому і локальному рівнях, де відповідні підходи використовують якомога більше дрібних виробників, встановлюються міцні зв'язки між виробниками та між ними і споживачами органічних продуктів, міськими і сільськими жителями в цілому, формуються локальні агропродовольчі ринки.

Активізація соціоекономічної складової агроекології для становлення в Україні стійких агропродовольчих систем потребує виконання таких першочергових завдань: трансформації інституційного середовища розвитку сільського господарства і села відповідно до сучасного (інноваційного) трактування агроекології; визначення рівня стабільності функціонування, незалежності від зовнішніх факторів та інклюзивності існуючих місцевих, локальних і національної систем виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, розробки і реалізації заходів щодо поліпшення цих їх характеристик; створення механізмів сприяння розвитку агроекологічних практик, зокрема в середовищі сімейних селянських і фермерських господарств, інших дрібних виробників, з метою збільшення виробництва і споживання органічної продукції. Опрацювання шляхів і механізмів виконання цих завдань має стати предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку. Моногр. Київ, ТОВ «ДІА». 2015. 248 с.
2. Артиш В.І. Виробництво та реалізація органічної продукції в світі. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 82—86.
3. Шубравська О.В. Органічне сільське господарство в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 116—128. <https://doi.org/10.15407/eip2017.02.116>
4. Попова О.Л. Актуалізація сталих агропродовольчих продуктів у Євросоюзі: концепт і виклики. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 3. С. 77—92. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.077>
5. Карпюк З.К., Шевчук Т.В. Органічне сільське господарство в Україні: історичний та екологічний аспекти розвитку. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер. Географічні науки*. 2020. № 1 (405). С. 56—65. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/17652>
6. Прокопенко К.О., Удова Л.О. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні: із думкою про майбутнє. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 160—176. URL: <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.160>
7. Молдаван Л.В. Конфліктність у взаємодії економіки і природи та роль агро-екології як важливого способу її упередження. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 75—90. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075>
8. Соціокультурні чинники розвитку українського ринку праці. Кол. моногр. За ред. О.М. Балакіревої. НАНУ; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ». Київ, 2017. 264 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/285.pdf>
9. Zieliński M. Rolnictwo ekologiczne w Polsce jako źródło dóbr publicznych na obszarach szczególnie predestynowanych do jego rozwoju. *Wies i Rolnictwo*. 2021. Nr. 4 (193). P. 77—106. URL: <https://kwartalnik.irwirpan.waw.pl/wir/issue/view/61/10>

Надійшла 05.04.2023

Прорецензована 12.04.2023

Доопрацьована 26.04.2023

Підписана до друку 05.05.2023

REFERENCES

1. Shkuratov O.I., Chudovska V.A., Vdovychenko A.V. Organic agriculture: ecological and economic imperatives of development. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
2. Artysh V.I. Production and sale of organic products in the world. *The Economy of Agro-Industrial Complex*, 2017, No. 3, pp. 82-86 [in Ukrainian].
3. Shubravska O. Organic agriculture in Ukraine. *Economy and Forecasting*, 2017, No. 2, pp. 116-128. <https://doi.org/10.15407/eip2017.02.116> [in Ukrainian].
4. Popova O.L. Upgrading the notion of “sustainable foods” in the European Union: concept and challenges. *Economy and Forecasting*, 2021, No. 3, pp. 77-92. <https://doi.org/10.15407/eip2021.03.077> [in Ukrainian].
5. Karpjuk Z., Shevchuk T. Organic Agriculture in Ukraine: Historical and Ecological Aspects of Development. *Scientific Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Geography Series*, 2020, No. 1 (405), pp. 56-65. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/17652> [in Ukrainian].

6. Prokopenko K.O., Udova L.O. Current state and prospects of organic production development in Ukraine: with the thought of the future. *Economy and Forecasting*, 2022, No. 1, pp. 160-176. URL: <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.160> [in Ukrainian].
7. Moldavan L. Conflict in the interaction of economy and nature and the role of agroecology as an important way to prevent it. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 2, pp. 75-90. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075> [in Ukrainian].
8. Socio-cultural factors of the Ukrainian labor market development. O.M. Balakiryeva (Ed.). Kyiv, 2017. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/285.pdf> [in Ukrainian].
9. Zieliński M. Rolnictwo ekologiczne w Polsce jako źródło dóbr publicznych na obszarach szczególnie predestynowanych do jego rozwoju. *Więś i Rolnictwo*, 2021, Nr. 4 (193), pp. 77-106. URL: <https://kwartalnik.irwirpan.waw.pl/wir/issue/view/61/10>

Received on April 5, 2023

Reviewed on April 12, 2023

Revised on April 26, 2023

Signed for printing on May 5, 2023

Olena Borodina, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Economics and Policy of Agrarian Transformation
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Ihor Prokopa, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department
of Economics and Policy of Agrarian Transformation
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC COMPONENT OF AGRICULTURE
AND RURAL DEVELOPMENT ON THE BASIS
OF AGROECOLOGY: SCIENTIFIC AND APPLIED ASPECTS

The study emphasizes the lack of adequate focus on the socio-economic component of agroecology, the content of which as a scientific direction, public movement, and management method is usually represented in the context of the interaction between the natural environment and agriculture. The socio-economic, socio-cultural, and institutional factors influencing the agroecological transition of agriculture and rural areas to sustainable development are revealed, and directions of their activation for the formation of sustainable agro-food systems are shown. Socio-economic aspects of agroecology are reflected in the relations regarding the creation of its outputs — organic products and environmental public goods. Socio-cultural aspects, in turn, represent needs, values, motives, etc., and thus the behavior of people towards agroecological products. The institutional environment is shaped by regulations and unwritten rules that define the rules of production and consumption of these products. The Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO) interprets the term “agroecology” as essentially a socio-economic term.

The socio-economic nature of agroecology is manifested in its alignment with the achievement of the Sustainable Development Goals: economic (strengthening food security, poverty alleviation), ecological (mitigating climate change impacts, preserving ecosystems), and social goals (eliminating hunger, reducing social inequality, providing employment for youth, promoting gender equality). Agroecology is capable and should ensure optimal interaction between the flora and fauna, humans, and the environment, taking into account the necessary social aspects for the creation of sustainable and equitable (inclusive) food systems. Small-scale agricultural producers play a crucial role in shaping such systems.

To enhance the socio-economic component of agroecology and promote the development of sustainable agri-food systems in Ukraine, it is necessary to: improve the institutional environment for agricultural and rural development, taking into account the modern content of agroecology; strengthen the stability, resilience, and inclusiveness of local, regional, and national agricultural production and food systems; create mechanisms to support the development of agroecological practices, particularly in the context of family peasant farms and farming households.

Keywords: *agroecology; agri-food systems; socio-economic component; sustainable development.*